

ἔλεγεν: « Ἐγὼ ὑγείαν ἔχοντα, καὶ τὴν 17 Φεβρουαρίου 1827 ἐξέπνευσαν ἡσυχῶς ψιθυρίζων : « Ἀποθνήσκω χωρὶς λύπης. Συγχωρᾶ τοὺς ἐχθρούς μου καὶ εὐλογῶ τοὺς φίλους μου . . . »

Δὴν ἦσαν περισσότεροι τῶν ἐζήκοντα οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδείαν ἑνὸς τῶν ἐνδοξοτάτων τέκνων τῆς Ἑλβετίας.

Ε' Μέθοδοι καὶ τρόποι, δισταγμοὶ τοῦ Πεσταλότιου. — Ἡ ἐποπτεία ἀρχὴ πάσης γνώσεως καὶ μαθήσεως. — Ἡ ἀρχὴ τῆς βαθμιαίας προόδου καὶ τῆς συγκεντρώσεως. — Ἡ καὶ ἔντασιν ἀνάπτυξις τῶν ἰδιοτήτων τῆς ψυχῆς σπουδαιότερα τῆς ἐκιάσεως τῶν γνώσεων. — Αἱ ἰδιότητες τῆς ψυχῆς προκόπτουν διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἡ δὲ διανοητικὴ πρόοδος στηρίζεται κυρίως ἐπὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος. — Ἀπλοποιήσις τῆς μεθόδου. — Ἀντιφάσεις καὶ καταχρήσεις τῶν ἀρχῶν. — Τρόπος τῆς σπουδῆς τῶν διαφόρων μαθημάτων. — Ἡ ἠθικὴ ἀνατροφή στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐποπτείας, τῆς ἐμπειρίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως ἀγαθῶν συναισθημάτων. — Οὐσιωδεστάτη ἡ ἐπίδρασις τῆς μητρὸς. — Θρησκευτικὴ ἀγωγή.

Ἡ ἱστορία τοῦ βίου τοῦ Πεσταλότιου συνδέεται ἀναποσπαστῶς, καθὼς εἶδαμεν, μὲ τὸ ἔργον του. Μᾶλλον ἀποκαλύπτει δὲ μὲ ὅλην των τὴν λαμπρότητα τὰς

ἠθικὰς ἀρετάς, μὲ τὰς ὁποίας ἦτο προικισμένος. Προσέτι μᾶς φανερώσει, διὰ μέσου ὄλων τῶν περιπετειῶν μακροῦ βίου πλάνητος καὶ παλυταράχου, ἀδιάκοπον ἀγῶνα πρὸς ὀριστικὸν καταρτισμὸν μεθόδου ἐκπαίδευσως καὶ ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ.

Ἄλλὰ ποῖα εἶναι ἡ «Μέθοδος» αὕτη, ἀρκετὰ δύσκολον νὰ προσδιορισθῇ, διότι ὁ ἴδιος δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ διατυπώσῃ μὲ τρόπον ὀριστικόν. Ἐμεινε λοιπὸν ἀόριστος καὶ ἀμορφος εἰς τὸν νοῦν τοῦ Πεσταλότιου, ἀρμοδιώτερον διὰ φλογερὰ πλάσματα τῆς φαντασίας, παρὰ διὰ δημιουργήματα τῆς ἀφρημένης σκέψεως. Διὰ τοῦτο εἰς σύγχρονός του συγγραφεὺς δικαίως ὑπόπτευεν, ὅτι «ἡ Μέθοδος, διὰ τὴν ὁποίαν τόσον πολὺς λόγος ἐγένετο, δὲν εἶχεν ἀκόμη καλῶς κατασταλάξῃ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δημιουργοῦ της.» Διότι ὁ Πεσταλότιος πολλὰ ἠρεύνησεν, ἀλλὰ δὲν ἔφθασεν εἰς συμπεράσματα. Συνέλαβε τὰς ιδέας μεγάλων πραγμάτων, ἐπροσπάθησε νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ, ἠγωνίσθη, κατεπονθήθη, ἀλλ' ἐπὶ τέλος δὲν ἔφθασεν εἰς ἀποτέλεσμα. Εἰς ὄλην του τὴν ζωὴν ἔκαμνε δοκιμὰς, καὶ αἱ θεωρίαι του ἠλλάσσαν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ μεταγενέστεροι σχολιασταὶ του ἐξήγησαν τὴν «Μεθόδον» του κατὰ τὰς ἰδικὰς του ἑκάστος ἀντιλήψεις, καὶ τὴν παρεμόρφωσαν, τὴν παρήλλαξαν, ἀκόμη καὶ τὴν συνεσκότισαν. Εἰς μαθητῆς τῆς σχολῆς τοῦ Ἰθερόν ἐγραφε πολὺ κατόπιν: «Ἡ καλουμένη μέθοδος τοῦ Πεσταλότιου ἦτο αἰνίγμα δι' ἡμᾶς, ἀκόμη καὶ διὰ τοὺς καθηγητὰς μας. Καθὼς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωκράτους ἔκα-

στος ἐνόει κατὰ τὸν ἰδικόν του τρόπον τὴν διδασκαλίαν τοῦ διδασκαλοῦ ἤλθε δὲ ἡμέρα, ὅτε ἕκαστος ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του ὡς τὸν μόνον, ὃ ὁποῖος ἐνόησε τὸν Πεσταλότιον, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκήρυξαν, ὅτι καὶ ὁ Πεσταλότιος ὁ ἴδιος δὲν εἶχεν ἐννοήσῃ τί ἤθελε...»

Καὶ ἐν ταῦτοις δὲν εἶναι ἀδύνατον διὰ μέσου τῶν διαφόρων καὶ πολλακίς ἀντιφατικῶν τρόπων, ὅσους ἀλληλοδιαδόχως ἐδοκίμασεν, νὰ διακρίνωμεν τοὺς οὐσιώδεις χαρακτηῆρας τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἤθελε νὰ ἐφαρμόσῃ, τὰς ἐξεχούσας ιδέας, αἱ ὁποῖαι διηγήθουν τὴν διδασκαλίαν του καὶ ἀποτελοῦν τὴν ἐνότητα τοῦ παιδαγωγικοῦ του σταδίου.

Μία ἰδέα, τὴν ὁποίαν πρέπει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ διαφωτίσωμεν, κυριαρχεῖ τῶν ἄλλων, ἡ ἰδέα τῆς ἐποπτείας, θεωρούμενης ὡς ἀρχῆς πάσης γνώσεως, καὶ ἐπομένως ὡς βάσεως πάσης διδασκαλίας. Θὰ ἐπλησιάζαμεν δὲ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἠρίζοντες τὸν Πεσταλότιον ὡς αὐτὸν παιδαγωγὸν τῆς ἐποπτείας.» — «Τί ἔκαμα, ἔλεγε, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἀτομικόν μου ἔργον; Ἔθεσα τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν, τὴν κυριαρχοῦσαν τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, τὴν ἡμέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισα, ὅτι ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ βᾶσις πάσης γνώσεως.» Εἶναι ἀληθὲς ὅμως ὅτι καὶ ἄλλοι παιδαγωγοὶ πρὸ αὐτοῦ, ὁ Κομένιος καὶ Βασιλόβιος, εἶχαν δοκιμάσῃ νὰ τὴν ἐφαρμόσουν.

Ἄλλὰ τί εἶναι ἄρχὴ γὰρ ἡ ἐποπτεία; Δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐξωτερικὴ ἀντίληψις τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἐποπτεία ἐκτείνεται εἰς τὰς ἑμπειρίας τῆς ἐσωτερικῆς συνειδή-

σεως, εἰς τὰ συναισθήματα, εἰς τὰς συγκινήσεις, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐντυπώσεις. « Ἐποπτεία εἶναι ἡ ἄμεσος ἐντύπωσις, τὴν ὁποίαν ὁ φυσικὸς καὶ ἠθικὸς κόσμος παράγουσιν ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ τῶν ἐσωτερικῶν μας αἰσθήσεων. » Ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ ἄμεσος ἀτομικὴ ἐμπειρία μας. Ἐν δὲ αἱ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιλήψεις πρέπει νὰ χρησιμεύουν ὡς θεμέλιον τῆς διανοητικῆς ἀγωγῆς, τὰ συναισθήματα τῆς ἀγάπης, τῆς πίστεως καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης, ἀναπτυχθέντα ἐνωρὶς εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παιδίου, θὰ γείνουν τὸ στερεὸν καὶ ἀσφαλὲς στήριγμα τῆς ἠθικῆς του ἀνατροφῆς.

Ὡς ἐννοήσωμεν καλῶς τὴν σκέψιν τοῦ Πεσταλότιου: Συχνότατα ἡ συνήθης διδασκαλία παρουσιάζει εἰς τὸ παιδίον ἀπὸ τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν σπουδῶν του ἀφηρημένας καὶ γενικὰς γνώσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀντιστοιχοῦν πρὸς τίποτε ἐκ τῆς ἐμπειρίας του. Τοῦ ἠμιλοῦμεν π.χ. περὶ ὀρέων καὶ λεκανοπεδίων, χωρὶς νὰ ἔχη ἀναβῆ μῆτε ἓνα λόφον· περὶ ποταμῶν καὶ περὶ ὠκεανῶν, χωρὶς νὰ ἔχη ἔδην μῆτε ἓνα βάλτον, μῆτε ἐν ῥυάκιον. Ἐπίσης τὸ διδάσκωμεν τὰς μεγάλας λέξεις καθήκον καὶ ἀρετὴ, χωρὶς νὰ ἔχωμεν προηγουμένως ἐξεγείρη εἰς τὴν καρδίαν του τὰ ἠθικὰ συναισθήματα. Τοιοῦτοτρόπως κτίζομεν ἐπὶ ἄμμου, σπείρομεν ἄγρον· χωρὶς νὰ ὀργώσωμεν. Καὶ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν σαφέστερον, ἐπιστρέφωμεν τρόπον τινὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀδυνατοῦ μνήμης του μὲ βράκη γνώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀδύνατον νὰ ἐμφυτευθοῦν καὶ ῥιζοβολήσουν· διότι εἶναι ὡσάν πίνακες ἐπιγραφῶν, οἱ ὁποῖοι κρεμάσθῃνοι χωρὶς στε-

ρεότητα ἐπάνω εἰς τοῦτον ἀπλυτον καὶ κακοκτισμένον, θ' ἀποσπασθοῦν μετὰ τὴν πρώτην πνοὴν τοῦ ἀνέμου.

Τὴν ἐπιπόλαιον ταύτην ἐκπαίδευσιν τῶν παλαιῶν σχολείων θέλει νὰ ἐξαφανίσῃ ὁ Πεσταλότσης. Ἄς κλείσωμεν τὰ σχολεῖα, ὅπου ἐνεργεῖ ὁ διδάσκαλος μόνον ἢ μᾶλλον τὸ βιβλίον. Ἄς ἀνοίξωμεν ἀπ' ἐναντίας τὸ σχολεῖον, ὅπου εἶ παιδίον, προκαλούμενον νὰ κάμνη χρῆσιν τῶν αἰσθήσεων του καὶ νὰ γυμνάξῃ τὴν συνείδησίν του, θὰ εὖρη ἐντὸς του τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας του, τὸ ὑποστήριγμα τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς του διαπλάσεως, τὸν σπόρον τέλους, ὁπόθεν διὰ βαθμιαίας ἀναπτύξεως θὰ φυτρώσῃ τὸ ἀνθρώπινον ὄν πεπαιδευμένον, φωτισμένον καὶ ἐνάρετον, ὡσὰν ζωντανὸς ὀργανισμὸς καθὼς φυτρώνει τὸ δένδρον ἀπὸ τὸν καρπὸν. Τὸν σπόρον τοῦτον ἡ ἐποπτεία μόνη δύναται νὰ ἀναποθέσῃ εἰς τὸ πνεῦμα. Ἰδοὺ διατί ὁ Πεσταλότσης ἀποκρούει τὰ βιβλία, καταργεῖ τὴν κατὰχρησιν τῶν ἀποκλειστικῶς θεωρητικῶν μαθημάτων καὶ φέρει τὸ παιδίον ἐμπρὸς εἰς τὰ πράγματα. «Μὴ τὸ ρίπτετε εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν λέξεων, πρὶν μορφώσετε τὸ πνεῦμά του διὰ τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων». — «Τὸ παιδίον δὲν θέλει μεσίτην μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς φύσεως.» Συχνὰ δ' ἐπανελαμβάνουν : «Ἡ φύσις εἶνε τὸ πᾶν.»

Ἄλλ' ἕως μὴ φανταζώμεθα ὅτι ὁ Πεσταλότσης περιορίζεται εἰς τὰς φυσικὰς ἐποπτείας περιπλοκοῦς καὶ ἀώρους, ὅπως μὲν τὰς παρουσιάζουσιν αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ συνείδησις. Πρέπει νὰ ὀριμώσων διὰ βραδείας ἀναλύσεως. Ὅθεν καὶ συχνότατα ἡ ἐξῆς φράσις

εἰς ἐν βιβλίον του ἐπαναλαμβάνεται: ὅτι πρόκειται νὰ ἡδηγῶμεν τὸ παιδίον ἀπὸ τὰς συγκεχυμένας ἐποπτείας εἰς τὰς καθαρὰς ἀντιλήψεις,» ὅτι πρέπει νὰ τὸ ὑψώνομεν «ἀπὸ τὰς ἀορίστους ἐποπτείας εἰς τὰς ὠρισμένας γνώσεις.» Ἐἴ σημαίνει τοῦτο, ἢ ὅτι ἡ ἀνατροφή τῆς φύσεως δὲν ἀρκεῖ διόλου, ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἐποπτεία εἶχει ἀνάγκη νὰ φωτισθῇ, ν' ἀνακλυθῇ, ὅτι τέλος ὑπάρχει «τέχνη ἐποπτικὴ»; Καὶ ἡ τέχνη αὐτὴ συνίσταται εἰς τὴν ὀργάνωσιν σειρᾶς ἀσκήσεων μεθοδικῶς συνδυασμένων, αἱ ὁποῖαι ἢ μίᾳ μετὰ τὴν ἄλλην προτείνονται εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ παιδίου.

Κατὰ τίνα τάξιν πρέπει νὰ γίνωνται αἱ ἀσκήσεις αὗται; Κατὰ τὴν ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν ὁ Πεισταλότσης εἶθε καὶ ἄλλος παιδαγωγός, ὁ Ἐρβαρτος, ἀνέπτυξε τὴν ἀρχὴν τῆς «βαθμιαίας προόδου» ἢ, ἐν θέλει, τῆς «συγκεντρώσεως». Ἄς δυσπιστώμεν πρὸς τὴν κατὰ τμησιν, τὴν κοινοτάτην εἰς τὰς συνήθεις σπουδᾶς, εἰς τὰς διδασκαλίαις, ὅπου ἀτάκτως παραθέτουν γνώσεις ἀσυναρτήτους, χωρὶς κανένα σύνδεσμον μεταξὺ των, ὡς τὰς κακῶς συνηρηολογημένας ψηφίδας ἀτέχνου ψηφιδωτοῦ. Διότι, ὅπως αἱ γνώσεις χρειάζονται ἐν ὑποστήριγμα, καὶ τοῦτο εἶναι ἡ ἐποπτεία, οὕτω χρειάζονται καὶ μίαν ἀλληλουχίαν καὶ μίαν τάξιν ἀναπτύξεως· εἰς τοῦτο δὲ συνίσταται ἡ μέθοδος. Αἱ διάφοροι γνώσεις, αἱ συγκροτοῦσαι τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, πρέπει νὰ προσφέρωνται εἰς τὸ παιδίον «κατὰ συνεχεῖς σειρᾶς καὶ δίχως χάσματα.» Εἰς ἐκάστην ἐποπτείαν συνδέονται, ὡς εἰς κυρίαν ἰδέαν, ὅλα, ὅσα

ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν ἰδίων. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἀσυναρτησία μεταξύ γθεσινουῦ καὶ σημερινουῦ μαθήματος. Ἐπειτα θὰ φροντίζωμεν— καὶ μεγάλως ἐπιμένει— εἰς τοῦτο ἡ Πεσταλότσης— νὰ συγκρατῶμεν τὸν μαθητὴν εἰς ἐκάστην ἄσκησιν μὲ ὑπολογισμένην βραδύτητα, ἕως ὅτου τὴν κόμην ἐντελῶς κτῆμαί του. Δὲν θὰ ἐπιτρέπωμεν νὰ κόμην βῆμα μακρύτερα, πρὶν ἀσφαλίσῃ σπέρειός το βράδυσμά του ἐπὶ τοῦ ἰδάφους, τὸ ὁποῖον διέταξεν. Ὅπως ἀντίθετον πρὸς τὴν καλὴν μέθοδον διδασκαλίας εἶναι νὰ μεταβαίνωμεν ἀπὸ ἓν εἰς ἄλλο μάθημα, χωρὶς νὰ ἔχωμεν βεβαιωθῆ ὅτι ἡ προηγούμενη γνῶσις ἔχει ἐντελῶς ἀποκτηθῆ καὶ ὅτι αὕτη καθιστᾷ δυνατὴν καὶ εὐκόλον τὴν ἐπομένην γνῶσιν. «Πάν ὅ,τι δὲν εἶναι ἄρτιον εἰς αὐτὴν τὴν ἀρχὴν του θὰ ἐκτρωθῆ κατὰ τὴν αὔξησιν του.» Ἐπειτα εἰς τὴν ἀνατροφὴν εἶναι μέγα κακὸν τὸ νὰ ἀρκούμεθα εἰς τὴν ἀτελή, μεγάλην δὲ σημασίαν ἔχει τὸ νὰ συνηθίζωμεν τὸ παιδίον νὰ κάμνῃ καλῶς πᾶν ὅ,τι κάμνει, διὰ νὰ «τείνῃ εἰς τὴν τελειότητα.»

Εἰς τὴν βαθμιαίαν πρόοδον τῶν ἀσκήσεων, τὴν ὁποίαν συνιστᾷ, διὰ νὰ καταστήσῃ γονίμους τὰς πρώτας ἐποπτείας, ἡ Πεσταλότσης ἰσχυρίζεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὴν τάξιν τῆς φύσεως. Ἡ φύσις λοιπὸν θέλει νὰ προχωρῶμεν ὄχι ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ εἰς τὰ σύνθετα, ἀλλὰ— σύστασις πολὺ σαφεστέρα— ἀπὸ τὰ πλησίον εἰς τὰ μακρὰν. Ἡ παρατήρησις τοῦ παιδίου πρέπει νὰ ἐκτείνεται ἀπὸ ὅ,τι ἐγγίζει, ἀπὸ ὅ,τι βλέπει περίξ του εἰς ὅ,τι κεῖται πλησίον καὶ βαθμυδὸν εἰς τὰ μακρινώ-

τερα ἀντικείμενα. « Ἡ γνώσις ἀρχίζει περί τῶ ἀνθρώπου καὶ ἐκεῖθεν ἐκτείνεται κυκλοτερώς. »

Διὰ τὸ φέρωμεν ἀμέσως παράδειγμα τῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχῆς ταύτης, ἃς λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀσκήσεις τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς γλώσσης, ὅσας ἐπιτείνειν ὁ Πεσταλότσιος εἰς τοὺς μαθητάς του εἰς Βουργдорφ. Ἐξ ὧν τὸ πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἶναι τὸ ἰδικόν μας σῶμα. Πρὸ παντός λοιπὸν τὸ παιδίον πρέπει νὰ ἀσκηθῆ πῶς νὰ γνωρίζῃ καὶ νὰ ὀνομαζῆ ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματός του.

Πρέπει π. γ. ὁ μαθητὴς ν' ἀπαριθμήσῃ τὰ χεῖλη, τὰ ὅστα τῆς κάτω σιαγόνας, τὰ ὅστα τῆς ἄνω σιαγόνας, τὸ στόμα, τὰς γωνίας τοῦ στόματος, τὴν δεξιάν γωνίαν τοῦ στόματος κτλ. Ἐννοεῖται, ὅτι εἰς ὅλα ταῦτα πρέπει ν' ἀποφύγωμεν τὰς γελοίας καὶ παιδαριώδεις καταχρήσεις καὶ ὑπερβολὰς. Ἀλλὰ διὰ τὴν ἀρχίσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς σκέψεως τοῦ παιδίου, δὲν ἔχομεν ἄλλο καλλίτερον ἀπὸ τὴν περιγραφικὴν ἀνάλυσιν τοῦ πλησιεστάτου εἰς ἡμᾶς ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον μᾶλλον ἐνδιαφερόμεθα νὰ γνωρίζωμεν, τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος. Καὶ ἐπειτα εἰς τὴν ἀπαρίθμησιν ἐνὸς ἐκάστου τῶν ὀργάνων μας συνάπτομεν τὴν σπουδὴν τῶν λειτουργιῶν του. Καὶ μόνη δὲ ἡ ἀνάλυσις τῶν λειτουργιῶν τούτων μας ὀδηγεῖ εἰς σειρὰν ὠφελίμων παρατηρήσεων περὶ τῶν ἀντικειμένων, πρὸς τὰ ὁποῖα τὰ ὄργανα ἡμῶν μας φέρουν εἰς σχέσηειν, δηλαδὴ τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ζῶα, τὰ φυτὰ πρὸς πᾶν ὅ, τι βλέπομεν, πρὸς πᾶν ὅ, τι ἀκούομεν.

Εἰς τὰς ἐξῆς λέξεις ὁ Πεσταλότσης συνώψιζεν ἀλόκληρον τὴν παιδαγωγικὴν του ἰατρικῆν ἑκαστον κλάδον γνώσεων πρέπει νὰ ὑπάρχουν σειραὶ ἀσκήσεων, τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἀρχὴ νὰ εἴναι δυνατὴ εἰς ὅλους (ἐποπτεία), ἡ δὲ κανονικὸς συνειρημὸς (βαθμιαία πρόοδος), θέτων πάντοτε εἰς κίνησιν τὰς δυνάμεις τοῦ παιδίου, χωρὶς νὰ τὰς ἐξαντλῇ μηδὲ νὰ τὰς κουράζῃ, νὰ συντελῇ εἰς πρόοδον συνεχῆ, εὐκόλον καὶ ἐλευστικὴν». Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας γραμμάς περιλαμβάνεται ὅλη ἡ οὐσία τῆς μεθόδου τοῦ Πεσταλότση: ἡ ἀρχὴ τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς αὐστηρῆς ἀλληλουχίας τῶν διδακτικῶν διδαγμάτων, ὡς καὶ δύο ἄλλαι ἀρχαί, περὶ τῶν ὁποίων μένει νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ αἱ ὁποῖαι ἐξ ἄλλου συσχετίζονται μὲ τὰς προηγουμένας: δηλαδὴ ἡ ἀρχὴ, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλη καλλιτέρα μέθοδος ἀνατροφῆς ἀπὸ ἐκείνην, ἡ ὁποία γυμνάζει τὴν ἐνεργητικότητα, καὶ ἐπομένως ἐξεγείρει τὸ ἐνδιαφέρον.

Ὀλιγωτέραν σπουδαιότητα ἔχει ἡ ἕκτασις τῶν θετικῶν γνώσεων ἀπὸ τὴν κατ' ἐντάσιν ἀνάπτυξιν τῶν δυνάμεων, τὰς ὁποίας ἔχει ἐνδυναμώσῃ καὶ αὐξήσῃ ἡ ἀσκήσις. Ἀπὸ τὴν ἀσκήσιν τῶ ὄντι, ἀπὸ συνεχῆ ἐνεργειῶν, ἐξαρτᾶται ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις. « Ἰφύσις, ἔλεγεν ὁ Πεσταλότσης, ἀναπτύσσει ὅλας τὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος διὰ τῆς ἀσκήσεως, ἡ δὲ χρῆσις των πάλιν φέρει τὴν ἀνάπτυξιν των». Πρέπει νὰ κινήται τὸ παιδίον οἱ ὀφθαλμοὶ του, ἡ φωνὴ του καὶ αἱ χεῖρές του πρέπει νὰ εἴναι εἰς διαρκῆ ἀσχολίαν. Μακρὰν λοιπὸν αἱ ματαιόσχολοι ἀναγνώσεις, αἱ μακρὰ καὶ μηχανικαί

ἀποστηθίσεις. Μακρὰν αἰ νουσταλῆσαι ἐκεῖναι παραδόσεις, ὅπου εἰς τυπικὸς διδάσκαλος ὑπαγορεύει ἢ ἐκθέτει τὴν σοφίαν τοῦ εἰς δυστυχῆ παιδία, τὰ ὅποια ἀρκοῦνται νὰ ὑποφέρουν μὲ ὀλίγην ἢ πολλήν ἀπροσεξίαν, ἀλλὰ βέβαια μὲ πλήξιν, μαθήματα μονότονα. Τὸ ἀληθινὸν σχολεῖον εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου ὅλοι ἐνεργοῦν, καὶ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλος. Ὁ μὲν διδάσκαλος ὁμιλεῖ, ἀπαγγέλλει φράσεις, οἱ δὲ μαθηταὶ σκίπτονται καὶ ἀπαντοῦν. Μεγάλαι ἀφηγήσεις κουράζουσι, ἐν ᾧ αἱ ἐρωτήσεις ἐξεγείρουσι καὶ ζωογονοῦν. Ἡ ἐνέργεια, πηγὴ εὐτυχίας διὰ τὴν ζωὴν, εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητος εἰς τὴν πρόοδον τοῦ σχολείου. Ὡς ζωογονῶμεν, ὡς ἀφυπνίζωμεν ἀκατάπαυστα τὸ πνεῦμα. Ὑπάρχουσι παθητικαὶ ιδιότητες τῆς ψυχῆς, ὅπως ἡ μνήμη. Τούτων ὡς ὑπερισχύουσι αἱ ἐνεργητικαὶ ιδιότητες, δηλαδὴ ἡ προσοχὴ καὶ ἡ κρίσις. Τὴν μηχανικὴν ἐκπαίδευσιν ὡς ἀντικαταστήσωμεν μὲ τὴν ἐνεργητικὴν, ἡ ὅποια ὀξύνει τὴν προσοχὴν, θέτει εἰς κίνησιν τὴν θέλησιν καὶ διεγείρει τὰς ἐσωτερικὰς διαθέσεις τῆς ψυχῆς.

Ἡ δύνατο ἴσως ν' ἀντιτείνῃ τις, ὅτι ἡ πρόκλησις αὕτη εἰς ἐνεργητικότητα δὲν φαίνεται νὰ συμφωνῇ μὲ ὅσα γνωρίζομεν διὰ τὴν πρακτικὴν τοῦ σχολείου, τὴν ὅποιαν ἐφήρμοζεν ὁ Πεσταλότσης, μὲ τὸν ὑπέριμετρον ζῆλον, τὸν ὅποιον ὁ ἴδιος ἀνέπτυσσεν εἰς τὴν διδασκαλίαν. Πιθανὸν εἰς πρὸς τοῦτο νὰ ἔκαμνε κάπως κατὰχρησιν ἄλλὰ τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ διδασκάλου προκαλεῖ τὴν ἐνεργητικότητι τοῦ μαθητοῦ.

Διάσημος συγγραφεὺς γὰλλος ἔγραφε: «Φωτισμέναι τάξεις, φωτίσθητε! Πρὶν στείλετε τὸν λαὸν εἰς τὸ σχολεῖον, πηγαίνατε αὐτὸς!» Καὶ πόσοι γονεῖς σήμερον εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἀνάγκη, ἐν ᾧ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των, νὰ φροντίζουσιν συγχρόνως καὶ διὰ τὴν ἰδικὴν των ἀνατροφήν; Πρακτικὸς δέ, ἀντὶ νὰ τιμωρηθῇ μαθητὴς, δὲν εἶνε δικαιοτέρα νὰ τιμωρηθοῦν καὶ σωφρονισθοῦν οἱ ἡμεῖσοι ὑπάκτιοι, οἱ γονεῖς του! Ὁμοίως δυναμέθω νὰ εἴπωμεν πρὸς τοὺς διδασκάλους:— Θέλετε νὰ κινήσατε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδίου; Ἀρχίσκατε αὐτὸ οἱ ἴδιοι νὰ ἐνδιαφέρεσθε διὰ τὴν διδασκαλίαν σας. Εἶναι ἀδύνατον νὰ μεταδώσωμεν συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι δὲν αἰσθανόμεθα, καὶ νὰ καλλιεργήσωμεν κλίσιν, τῆς ὁποίας διόλου δὲν μετέχομεν.

Οὐδεμία ἀμφιβολία, ὅτι εἰς τὸ πρακτικὸν μέρος ὁ Πεσταλότσης συγγὰ περιέπιπεν εἰς ἀντιφάσεις πρὸς τὰς ἀρχάς του. Καὶ μὲ ἔλην του τὴν καλὴν προαίρεσιν περιέπιπτε καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τυπικότητα καὶ τὴν μηχανικὴν διδασκαλίαν. Ἄλλ' ἐν γένει ἡ ὑπερβολικὴ καὶ θορυβώδης δραστηριότης δὲν ἐγένετο ἐμπόδιον εἰς τὴν δραστηριότητα τῶν μαθητῶν του, ἀφ' οὗ ἀπ' ἐναντίας ἐζήτει ὡς σκοπὸν καὶ ἀποτέλεσμα νὰ τὴν προκαλῆ καὶ τὴν διατηρῆ. Ἄν ἐκινεῖτο, τὸ εἶκαμεν, διὰ νὰ ἐνθαρρύνῃ μὲν τοὺς ἐργατικούς εἰς τὸν ζῆλον των, νὰ ἀρτυνίζῃ δὲ τοὺς ἀπαθεῖς ἀπὸ τὴν γαυνοσίαν των.

Μὲ τὴν ζωντανὴν διδασκαλίαν ὁ διδασκάλος δεικνύει μὲν τὸν δρόμον, ἀλλ' ἀφίνει τὸ παιδίον νὰ περιπατῆ, μεταχειρίζεται τὸν ἑαυτὸν του πρὸ πάντων διὰ νὰ διδῇ

ἀφορμὰς νὰ γυμναζέται ἡ παρὰκρήρησις καὶ ἡ ἀτομικὴ σκέψις. Ἡ ζωντανὴ λαϊκὸν διδασκαλίαν δὲν ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα μόνον νὰ προετοιμάξῃ, ἀπ' εὐθείας τὸ ἔργον τῆς ἀνατροφῆς, τὸ ὅποιον εἶναι ἡ μόρφωσις τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων· ἀλλὰ συντρέχει ἐμμέσως εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα ἐξεγείρουσα τὸ ἐνδιαφέρον, ὠφελουμένη ἀπὸ τὸ θέληματρον, τὸ ὅποιον ἐμπνέουσι μαθήματα καλῶς προσυγδιασθέντα—ὄχι βέβαια τὸ θέληματρον, τὸ ὅποιον ἀπαλλάττει ἀπὸ τὸν κόπον καὶ ἔχει σκοπὸν νὰ μεταβάλλῃ τὰ σοβαρὰ μαθήματα εἰς παιδαγωγικὰς τέρψεις, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας τὸ θέληματρον, τὸ ὅποιον ὑποδοθῆι καὶ στέρηται τὸν κόπον τῆς μαθήσεως. Ὁ Πεδυαλότσης ἀπέφυγε τὴν ἀποκλειστικῶς διδασκασιακὴν διδασκαλίαν. Ἡ διδασκαλία του ἦτο ἔκλυστη· εἰς τὸ σύστημα του ὅλα διέσπειραν ὡς καὶ σπέρματα, ἡ δὲ ἀλήθεια ἀνέβλυζεν ἐκ τῆς ἐποπτείας καὶ καθίστα περιττὰς τὰς διὰ μακρῶν λόγων ἐπεξηγήσεις, αἱ ὅποιαι συντείνουσι εἰς τὸ νὰ φωτίσῃ τὸ πνεῦμα καὶ νὰ διαλύσῃ τὴν πλάνην τόσον, ὅσον αἱ κωδωνοκρουσαὶ δύνανται ν' ἀποσοθήσῃσι τὰς ἀπειλητικὰς πυρκαϊὰς. Ἐὰ εὐφύιστερον μίση ἐσυνδυάζοντο, διὰ νὰ χειραγωγήσῃσι καὶ προαγάγῃσι τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸ εὐκολὸν εἰς τὸ δύσκολον καὶ διὰ νὰ δώσῃσι τέλος εἰς τὸν μαθητὴν τὴν μεγάλην χαρὰν τῆς ἐνεργείας.

Εἰς τοῦτο πρὸ πάντων ἐπρόσεχεν ὁ Πεδυαλότσης. Τὸ 1816 ἐδέχθη εἰς τὸ Ὑβερδὸν τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἀγγλοῦ παιδαγωγοῦ Ἀνδρέου Μπέλλ, ὁ ὅποιος μετέφερεν εἰς Ἀγγλίαν τὴν καὶ εἰς ἡμᾶς ἔπειτα διαδοθεῖσαν

ἀλληλοδιδασκτικὴν μέθοδον. Μ' εὐχαρίστησιν ἐξέθεσε τὴν μέθοδόν του, ἐπίσης δὲ καὶ ὁ Μπέλλ τὴν ἰδικήν του. Ἄλλοι δὲ δύο παιδαγωγοὶ ἦλθαν εἰς συνάφειαν, χωρὶς αἰ ψυχαί των νὰ συγκοινωνήσουν. Ὁ Ἄγγλος ἀνεχώρησε χωρὶς νὰ συγκινηθῆ διὰ τὴν ἀξίαν τοῦ Ἐλβετοῦ. Δὲν εὐρῆκε σχεδὸν τίποτε νὰ ἐπιδοκιμάσῃ ἀπὸ τοὺς κανόνας, ὅσους ἠκολοῦθουν εἰς τὸ Ὑβερδόν. Καὶ ὅμως ὁ Πεσταλότσιος τοὺς ἐξήγησεν εἰς αὐτὸν λεπτομερῶς. Εἶχεν εἶπῃ πῶς ἀπὸ ὅλα τὰ δυνατὰ ἐλατήρια τῆς ἐνεργητικότητος ἀπέκλειεν ὅσον τὸ δυνατόν τὴν φιλοτιμίαν, ἐστηρίζετο δὲ πολὺ εἰς τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ καθῆκον καὶ εἰς τὴν ἀγάπην πρὸς τοὺς γενεῖς καὶ τοὺς διδασκάλους· ἀλλ' ὡς πρώτιστον καὶ ἀνώτατον ὅλων ἐθεώρει τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὸ μάθημα, τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὑποῖον ἀφεύκτως προκαλεῖ μὲρρωσιν ἀπλήν, βαθμιαίαν, ἀρμόζουσαν ἀκριβῶς εἰς τὸν βαθμὸν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου παιδίου.

Ὡς τελευταῖον χαρακτηριστικὸν τῆς μεθόδου τοῦ Πεσταλότσιου πρέπει νὰ σημειωθῆ ἡ μεγάλη του φροντίς ν' ἀπλοποιῆ τὰ μέσα τῆς διδασκαλίας εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ κάμνῃ εὐκόλον τὸν χειρισμὸν των ἀκόμη καὶ εἰς ἀμαθεῖς. Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς του εἶναι ἀξίεπαινος, ἀλλὰ τὸ συμπέρασμα του ὑπερβολικὸν καὶ ἐσφαλμένον. Ἐφραντάζετο δὴλα δὴ σύνολόν τι τρόπων τόσον πολὺ ἀπλῶν καὶ ὀρισμένων, ὥστε καὶ ἀκατάρτιστος σχεδὸν διδάσκαλος καὶ ἀγράμματος σχεδὸν μήτηρ, μεγαλητέρα τις ἀδελφὴ, ἀκόμη καὶ ἀφωσιω-

μένη ὑπηρετρια νὰ δύναιτο νὰ τὸ μεταχειρίζεται. Ἐτρεφε τὸ χιμαϊρικὸν σχέδιον μεθόδου, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ ἀποτελεσματικότης θὰ ἐξήρτατο ἀπὸ τὴν τελειότητα τοῦ μηχανισμοῦ, ὅχι ἀπὸ τὴν ἐπιδεξιότητα ἐκείνων ὅσοι τὴν ἐφήρμοζαν ὡσάν νὰ ἦτο ὄπλον δὴ μηχανὴ τόσον τελείως κατεσκευασμένη, ὥστε καὶ ὁ πλέον ἀδέξιος ἐργάτης νὰ τὴν θέτῃ εἰς κίνησιν. Ἡθελε λοιπὸν ὅλα νὰ τὰ ἀπλοποιήσῃ, καὶ μὲ τὴν ὑπερβολικὴν του φαντασίαν τόσον πολὺ κατεφρόνει ὅλα τὰ μέσα τὰ μορφωνόντα τοὺς δημοδιδασκάλους, — διδασκλεῖα καὶ βιβλιοθήκας — ὥστε κατήντησε νὰ λέγῃ, ὅτι εἰς τὸ μέλλον θὰ ἔρκει νὰ δίδωμεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ διδασκάλου ἓνα ἀπλοῦν Ὅδηγὸν τῶν μητῶν.

Ὡς πρὸς τοῦτο ἤρχετο εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὸν ἑαυτὸν του διότι κανεὶς παιδαγωγὸς δὲν ἐσπατάλησιν, ὅσον αὐτὸς τὰς δυνάμεις του, οὐδὲ διέθεσε τόσον μέρος τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας του εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ παιδαγωγικοῦ του ἔργου. Ἄλλ' ὑπώπτευσεν, ὅτι θὰ ἦτο δύσκολον, ἂν ὅχι ἀδύνατον, ὅταν θὰ ἐγίνετο ἡ ἐκπαίδευσις γενικὴ καὶ παγκόσμιος, νὰ ζητῶμεν ἀπὸ τοὺς ἀπειραριθμοὺς διδασκάλους τῶν ἀπανταχοῦ σχολείων ὁμοίον καὶ ἴσον μὲ τὸν ἰδικόν του ζῆλον καὶ ἐνθουσιασμόν. Καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐπιτυχίαν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὸ μέλλον τῶν λαῶν συνήτηε καὶ ἐξήρτα ἐκ παιδαγωγικῆς τινος μηχανῆς τόσον τελείας, ὥστε νὰ ἐξαφανίζεται σχεδὸν ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια τοῦ ἐργάτου. Ἄς προσθέσωμεν δέ, ὅτι ὁ Πισταλότατος, ὁ ἄκρος φίλος τοῦ σχολείου, κατήντη ἐνίοτε νὰ τὸ θεωρῇ

ὡς μέσον τι τῆς ἀνάγκης προχειρόν. εἰς τὸ ὅποιον μὲς ἀναγκάζει δὴθεν καὶ κατασκευάσει ἢ ἀμάθεια τῶν γονέων καὶ ἢ ἀπαλαστική ἀνεπιτηδεύσεως των εἰς τὸ ν' ἀνατρέφουσι τὰ τέκνα των. Ὅθεν τὸ σχέδιόν του περὶ ἀπλοποιήσεως τῶν μεθόδων δὲν ἀπέβλεπε μόνον εἰς τὸ καὶ ἐξοικονομήσει τὴν ἄδουκμίαν τοῦ πνεύματος τῶν παιδίων, ἀλλὰ καὶ πρὸ πάντων καὶ διευκολύνει τὴν πραγματοποίησιν τοῦ μεγαλύτερου του ἰνέρου: τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων διὰ τῆς μητρὸς. Προθύμως θὰ εἰδέχεται καὶ κατανοήσῃ τὸ δημοτικὸν σχολεῖον καὶ ν' ἀντικαταστήσῃ διὰ τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίης, ὅπου προσικτικὴ καὶ φιλόστοργος μήτηρ, εἴτε χωρική καὶ ἐργατρία, εἴτε εὖπορος, θὰ ἐδίδασκε τοὺς υἱοὺς καὶ τὰς θυγατέρας της, ἐδιδουμένη ἀπὸ ἐν Ἐργασίδιον. Ἀλλὰ τὰ σχέδια ταῦτα, ὅσον εὐφυῆ καὶ ἀνφάνωνται καὶ πηγάζοντα ἀπὸ καλῆν προκρίσεων, οὔτε προκτικὰ εἶναι οὔτε ἐρασιμακ.

Ὁ Παιδαγωγὸς εἰς τὸ προκτικὸν μέρος δὲν εἶναι πάντοτε σύμφωνος πρὸς τὰ θεωρητικὰ του ἀξιόμακ. Αὐτός, ὁ ἀπόστολος τῆς ἐποπτείας καὶ κατὰ φύσιν ἀγωγῆς, δὲν ἀφίνει τοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ ἐνεργήσουν ἐπαρκῶς, καὶ ὑποδουλώνει τὴν ἐποπτεῖαν εἰς πολὺ τεχνικοὺς κανόνας. Τὸ παιδίον, τὸ ὅποιον ἀπῆται ν' ἀνατρέφεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ὀρέξεών του καὶ μὲ τὴν αὐτοβουλίαν τῶν κλίσεων του, τὸ περιορίζει καὶ τὸ δεσμεύει μὲ δίκτυον λεπτολόγων μεθοδικῶν ἀσκήσεων, ὅπου ἢ πρωτοβουλία κινδυνεύει πολὺ καὶ ἢ αὐτόματος δράσις στενοχωρεῖται καὶ πνίγεται. Διηγούνται ὅτι μελισσοκόμος πολὺ ἐφευρετικὸς ἔστο-

γέσθη κάποτε, ὅτι ἦτο πολὺ κοπιαστικὸν νὰ πετοῦν αἱ μέλισσαι ἀπ' εἰδῶ καὶ ἀπ' ἐκεῖ, νὰ μεταβαίνουν ἀπὸ ἀνθους εἰς ἀνθους, διὰ νὰ συλλέγουν τὸ μέλι των. Ἐσόναζε λοιπὸν ὁ ἴδιος πρὸς γὰρ τῶν σωρῶν παντοειδῶν ἀνθῶν καὶ ἔκαμιν ἀνθοδέσμας, τὰς ἵποῖς ἀπέθεσαν ἐστῆρους ἐμπρὸς εἰς τὰς κυβέλας... Ἡ ἱστορία δὲν μᾶς λέγει, ἂν αἱ μέλισσαι ἔπαυσαν νὰ πετοῦν ἐλεύθεραι εἰς τοὺς ἀγρούς, διὰ νὰ συλλέγουν τὸ μέλι, οὔτε ἂν τυχόν μερικαί, ἀφ' οὗ ἐπληθίσαν τὰ ἐστῆρα ἀνθη, παρήγαγον μέλι καλλίτερον.

Μετὰ τὴν εἰκόνα αὐτὴν ὁμοιάζει ἡ πλάνη τοῦ Πιστολότση, ὅτι ἐνόμισεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑποχρεώσῃ τὸ παιδίον νὰ ἀποστηθίζῃ ἐνόμικτα πρακτικῶν συστηματικῶς κατὰ τεταγμένον, ἀντὶ ν' ἀφήσῃ ἐλευθερίαν τινὰ εἰς τὰς παρατηρήσεις των. Εἶχαν δὲ ἐν μέρει δίκαιον καὶ ὅσοι εἶπαν, ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν τρόπων τοῦ Πιστολότση θὰ ἦτο καταστρεπτικὴ εἰς τὴν φαντασίαν. Διότι πρέπει νὰ ὀδηγῶμεν, ὄχι νὰ δεσμεύωμεν, τὴν κίνησιν τῆς παιδικῆς φαντασίας. Ἀπαρῶντα ὅπως, διὰ νὰ μάθωμεν ἐν νήπιον νὰ βαδίζῃ, δὲν προσκαλοῦμεν κενὴν στοχαστικὸν γυμναστίαν, παρομοίως δὲν θὰ ἤρμοζε, διὰ νὰ τὸ συνθηθίσωμεν νὰ παρατῆρῃ καὶ νὰ σκέπτεται, νὰ τοῦ ἐπιβάλωμεν τὸν ζυγὸν γεωμετρικῆς αὐστηρότητος. Ἄς ἀφίνωμεν τὸ παιδίον μόνον τοῦ νὰ δοκιμάζῃ νὰ περιπατῇ, ἔστω καὶ ἂν κινδυνεύῃ νὰ παραπατήσῃ. Ἄς ἀνεχόμεθα δὲ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ἐξετάζῃ ἐλευθέρως δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ὅπως θέλει, κινδυνεύῃ ν' ἀπατηθῇ εἰς τὰς παρατηρήσεις του ἔστω καὶ ἂν ὑποπέσῃ εἰς

πολλὰ σφάλματα. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ μάθῃ νὰ σκέπτεται μόνον του. Ἐν ᾧ ἀπ' ἐναντίας ὑπερβολικῆ τυπικότητος θὰ κατέβληθε καὶ θὰ συνέτριβε τὴν φυσικὴν ἐκείνην αὐτοβουλίαν, τὴν ὁποίαν ἀνάγκη νὰ σεβώμεθα, ἐὰν θέλωμεν ν' ἀναπτύξωμεν πνεύματα εὐστοροῦ, πλουτισμένα μὲ εἰκόνας καὶ μὲ ιδέας, καὶ νὰ μορφώσωμεν ἐλευθέρας διανοίας.

Τὰ μίσα τῆς πρακτικῆς διδασκαλίας τοῦ Πεσταλότιου δὲν ἦσαν πάντοτε φυσικὰ καὶ εὐστοχα. Ἀντὶ νὰ παρουσιάζη π. γ. εἰς τὴν πραγματογνωσίαν φυσικὰ ἀντικείμενα ἢ καλὰς εἰκόνας των, ζωντανὰ πράγματα, τῶν ὁποίων νὰ μαθαίνουν τὰ παιδιά τὰς ιδιότητας καὶ τὴν χρησιμότητα, τὰ ὑπεχρέωνε νὰ ἐξετάζουσαν λεπτομερῶς τὸ χάρτινον ἐπίστρωμα τῶν τοίχων τῆς παραδόσεως, νὰ μετροῦσαν τὰς τρύπας του καὶ νὰ τὰς περιγράφουσαν.

Ἀντιφάσκων δὲ πρὸς τὰς ιδίας του ἀρχὰς ὁ Πεσταλότιος ἐλησμόνηε τὴν πραγματικότητα, τὴν φύσιν, καὶ ἐχρονοτρίβει εἰς ζητήματα λεξιλογίου. Τοιοῦτοτρόπως ὑπεστήριξεν, ὅτι ἐφήρμοξε μίαν ἀπὸ τὰς ἀγαπητάς του θεωρίας, εἰς τὴν ὁποίαν, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνάγκη, ἀπέδιδε θεμελιώδη σημασίαν. Αὐτὴ εἶνα ἡ περίφημος ταξινόμησις του, κατὰ τὴν ὁποίαν ὅλας τὰς στοιχειώδεις γνώσεις ὑπέταξεν εἰς τρεῖς ἀρχὰς: τὸν ἀριθμὸν, τὸ σχῆμα καὶ τὴν λέξιν, μὲ ἄλλους λόγους τὴν ἀριθμητικὴν, τὴν γεωμετρίαν καὶ τὴν γλώσσαν. Τὴν ἀφελῆ ταύτην θεωρίαν ἐφαντάζετο ὡς μεγάλην ἐφεύρεσιν, ὡς θεῖαν ἀποκάλυψιν, ἡ ὁποία τὸν εἶχεν ἐξαγάγη

ἀπὸ πολλὰς δυσκολίας, κατὰ τὰς κοπιώδεις ἐρευνας του. Τὸν ἠπάτα ἡ ἰδέα, ὅτι τοιοῦτοτρόπως εἶχε διακρίνη τὰς οὐσιώδεις ἀπὸ τὰς δευτερευούσας, τὰς κοινὰς ἀπὸ τὰς τυχαίας ιδιότητας τῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ πρῶτον ἡ λέξις εἶνε ἡ ἔκφρασις πάσης ὑποκεισδῆποτε σκέψεως, καὶ αὐτῶν τῶν σχημάτων καὶ τῶν ἀριθμῶν, ἔπειτα τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα ἔχουν καὶ ἄλλας κοινὰς ιδιότη-τας, καθὼς π.χ. τὸ χρῶμα. Διατί δὲ νὰ μὴ περιλάβωμεν εἰς τὰ στοιχειώδη μαθήματα τὴν σύνθεσιν τῶν σωμάτων, τὴν χρησιμότητά των, τὰς αἰτίας των καὶ τὰ ἀποτελέσματα; Τὸ παιδίον δὲν θὰ ἔχη πραγματικῶς μορφωθῆ, ἐὰν γνωρίζῃ μόνον νὰ λογαριάζῃ, νὰ μετρή καὶ νὰ ὁμιλῇ. Θὰ τοῦ λείπουν ὅλαι αἱ ὠφέλιμοι γνώσεις ἐκ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἀπὸ τὴν πολὺπλοκον πραγματικότητα τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τὴν ζωντανὴν φύσιν ὁ λογιστὴς καὶ ὁ γεωμέτρης θὰ ἔχουν ἐννοήσῃ μόνον τὰς δύο ἀφηρημένας ἐννοίας τοῦ σχήματος καὶ τοῦ ἀριθμοῦ.

Ἀπὸ τὴν περιορισμένην καὶ μικρολόγον ταύτην ἀντίληψιν τοῦ Πεσταλότιου ἐν μόνον μέρος ἅς κρατήσωμεν, τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν σπουδαιότητα, τὴν ὑποκί-ν εὐλόγως ἀποδίδει εἰς τὴν σπουδὴν τῶν λέξεων. Ἡ γλῶσσα, ὅταν ἀντιστοιχῇ εἰς ἀκριβεῖς ἐποπτείας, ὅταν εἶναι τὸ ἀκριβὲς περικάλυμμα τῆς ὀρισμένης καὶ σαφοῦς ἰδέας, εἶναι βεβαίως τὸ οὐσιώδες ὄργανον τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ πνεύματος. Μέγας δ' ἐπαινος ὀφείλεται εἰς τὸν Πεσταλότιον, διότι ἐσπούδασε νὰ εὕρη πρακτικὰ μέσα, καθορίζοντα αὐστηρῶν προσαρμογὴν τῆς ἰδέας πρὸς τὴν λέξιν καὶ εἰς τὴν συνείδησιν καὶ

εἰς τὰ χεῖλη τοῦ παιδίου. « Ἐάν οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώ-
πης, ἔλεγε, τόσον πολὺ ἐξέπεσαν, ἡ αἰτία εἶναι,
ὅτι τὰ σχολεῖα τοῦ λαοῦ ἔδωκαν τόσῃν σημασίαν
εἰς λέξεις χωρὶς νοήμα, ὥστε κατέστρεψαν τοῦ ἀνθρω-
πίνου πνεύματος ὅχι μόνον τὴν προσοχὴν εἰς τὰς ἐκ
τῆς φύσεως ἐντυπώσεις, ἀλλ' ὡς καὶ τὴν ἰκανότητα
νὰ δέχεται τὰς ἐντυπώσεις ταύτας. Δὲν ἐδίδαξαν τὰ
παιδιά νὰ ἐκλεῖον... » Τὴν γλῶσσαν πρέπει νὰ μα-
θάνωμεν ἕκ τῆς χρήσεως, ὅθιν ὁ Πεσταλότιος κατήρ-
γει τὴν γραμματικὴν. Ἀλλὰ καὶ ἰδῶ περιέπεσαν εἰς
κατὰχρησιν καὶ τεχνικὸν μηχανισμόν, διότι οἱ μαθηταὶ
ὑπερχειοῦντο ν' ἀποστηθίσουν μικροὺς καταλόγους λέ-
ξεων, τὰς ὁποίας δὲν ἐννοοῦν ἄλλως.

« Τὸ σύστημά μου, ἔλεγον, εἶναι λεπτολόγος ἐξέ-
τασις τῆς φύσεως. » Πράγματι δ' ἐλεπτολόγει, καὶ
ὑπερβολικά. Εἰς τὴν ἰχνογραφίαν π. χ. ἔλεγον, ὅτι ἡ
φύσις δὲν δίδει εἰς τὸ παιδίον γραμμὰς, ἀλλὰ παρου-
σιάζει τὰ πράγματα μὲ περίπλοκον ποικιλίαν σχη-
μάτων. Ἐκεῖνος ὅμως ἀντὶ κατ' ἀρχὰς ν' ἀσκήσῃ
τὸ παιδίον πῶς νὰ παριστάνῃ τὰ πράγματα, καθὼς
τὰ βλέπει, ζητεῖ ἀπ' ἐναντίας νὰ χαράσῃ γραμ-
μὰς, τῶρα, γωνίας. Ἀλλὰ τοῦτο ἀντίκειται πρὸς
τὴν ἀρχικὴν τάσιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τῆς παιδι-
κῆς ἡλικίας. Τὸ παιδίον μόνον του προσπαθεῖ νὰ ζω-
γραφή τὰ πράγματα, καθὼς τὰ βλέπει. Οἱ ἄγριοι δὲν
ἔχουν γνώσιν τῆς ὀρθῆς γωνίας, ἀλλ' οἱ οἰκίσαι καὶ αἱ κα-
λύθειαι των εἶναι ἐν γένει στρογγύλαι. Ἀλλ' ἡ ἀπαι-
τήσις τοῦ Πεσταλότιου ν' ἀπλευσθεύσῃ τὴν ποικιλίαν

τῶν φυσικῶν μορφῶν διὰ γεωμετρικῶν σχημάτων προήρχετο ἀπλῶς ἀπὸ τῆν τάσιν του νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν ἀκριβείαν ὅπως διόλου γεωμετρικὴν. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ σχολεῖα του, πρὸ πάντων εἰς τὸ Ὑβερδόν, τὰ μαθηματικὰ ἦσαν ἐπικρατέστερα παρὰ τὰ ἄλλα μαθήματα. Καὶ ὅταν ἐγείνῃ ἡ παρατήρησις, ἀπεκρίθη: «Βίβλια θέλω οἱ μαθηταί μου νὰ μὴ πιστεύουν ἄλλο παρ' ὅ,τι εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ, καθὼς τὸ δύο καὶ δύο κάνουν τέσσαρα.»

Ἄλλ' εἰς πολλὰ σημεῖα ἐκαμεν ἐπιτυχεῖς καινοτομίας, μεταχειρισθεῖς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐποπτείας, τὴν ὁποῖαν πρέπει πάντοτε νὰ ἐφαρμόζουν οἱ διδάσκαλοι. Εἰς τὸ Ὑβερδόν ἐδίδασκε τὴν γεωγραφίαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εἴτε εἰς τὰς γειτονικὰς πεδιάδας εἴτε ἐπὶ τῶν ὄρεων. Οἱ μαθηταὶ ἀπεκόμιζαν ἐκ τῶν ἐκδρομῶν ἀρκετὸν χῶμα ἀργίλλου, καὶ τὸ μετεχειρίζοντο ἀκολουθῶς διὰ νὰ παραστήσουν εἰς ἔκτυπον τὴν κοιλάδα, τὴν ὁποῖαν πρὸ ὀλίγου ἐπὶ τόπου ἐσπούδασαν. Μόνον δὲ ἀφ' οὗ μετὰ πολλὰς ἡμέρας ἐργασίας εἶχε τελειώσῃ τὸ ἔκτυπον, ἐπροχώρουν εἰς τὴν μελέτην ἐπὶ τῶν χαρτῶν.

Πόσων τρόπων, συνήθων σήμερον εἰς τὰ σχολεῖα ὄλων τῶν χωρῶν τοῦ κόσμου, δὲν ὑπῆρξεν ὁ Περταλότσος ὁ εἰσηγητής! Πόσοι διδάσκαλοι τὸν μιμνῶνται χωρὶς νὰ τὸ ἠξέωρουν! Αὐτός, ὁ πρῶτος ἴσως, ὑπέταξε τὴν ἀνάγνωσιν εἰς τὰς προφορικὰς ἀσκήσεις, πράγμα τὸ ὁποῖον εἶνε σπουδαία μεταρρύθμισις. Διὰ νὰ μάθωμεν τὸ παιδίον νὰ ὁμιλῇ, ζητεῖ νὰ τὸ κώρωμεν νὰ βλέπῃ,

ν' ἀκούῃ, νὰ ψηλασθῆ πρὸς ἅπαντα, τὰ ὅποια τοῦ ἀρέσκουν καὶ προσελκύουν τὴν προσοχὴν του. Τὴν ἀνάγνωσιν τὴν ἀναβάλλει ὅσον ἤμπορεῖ περισσότερον. Διότι τὸ παιδίον πρέπει νὰ ἤξεύρῃ νὰ ὁμιλῇ, πρὶν μάθῃ ν' ἀναγνώσκῃ. Διὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν μεταχειρίζεται κινητὰ γράμματα, ὥστε τὸ παιδίον νὰ ἤμπορῇ νὰ τὰ συμπλησιάζῃ καὶ νὰ παρουσιάζῃ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του ὅλους τοὺς συνδυασμοὺς τῶν συλλαβῶν. Πολὺ ἐπέμενεν εἰς τὸ νὰ συλλαβίζουσιν οἱ μαθηταὶ ρυθμικῶς καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνουσιν ὅλοι ὁμοῦ τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβὰς. Τὴν γραφὴν ἐδίδασκε μετὰ τὴν ἰχνογραφίαν· τὴν δὲ ἀριθμητικὴν ἐμπειρικῶς καὶ μὲ αἰσθητὰ μίσα. Διὰ νὰ ἐννοήσῃ ἀφηρημένους ἀριθμοὺς, ὁ μαθητὴς πρέπει νὰ καταλάβῃ τὴν πραγματικὴν τῶν ἀξίαν, προσθέτων διάφορα πράγματα, ὡς κεράσια, καρύδια κτλ. Πρὶν νὰ λογαριασῃ μὲ τὰ σημεῖα 10, 12, πρέπει νὰ μετρήσῃ τοὺς δέκα δακτύλους τῆς χειρὸς, τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους. Οἱ πρῶτοι λογαριασμοὶ πρέπει νὰ γείνουσιν μὲ τὸν νοῦν, χωρὶς γραψίμων. Ὁ Πεσταλότιος λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τοὺς πρῶτους διδασκάλους τῆς κατὰ διάνοιαν ἀριθμητικῆς, οἱ δὲ μαθηταὶ του εἰς ὀλίγον καιρὸν ἀπέκτων καταπληκτικὴν ἐπιδεξιότητα εἰς τὰς ἀσκήσεις ταύτας. Ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὴν γεωμετρίαν εἰργάζοντο κατ' ἀρχὰς πρακτικῶς.

Κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Πεσταλότιου ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις ἀποβλέπει πρὸς ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, «πρὸς τὰς χεῖρας, ὅσον καὶ πρὸς τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν καρδίαν.» Τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ παι-

δαγωγῶν εἶναι βέβαια νὰ μορφώσῃ ἀνθρώπους : « Προσπαθεῖτε νὰ μορφώσετε τὸ παιδίον, ὅχι νὰ τὸ δαμάσετε, καθὼς δαμάζουν ἓνα σκύλον. » Ἄλλὰ μαζὶ μὲ τὴν γενικὴν ταύτην ἀνατροφὴν πρέπει ἐνωρὶς νὰ συνδέσωμεν στοιχεῖα ἐπαγγελματικῆς ἐκπαιδεύσεως. Πικρὰ παρεπονείτο ὁ Πεσταλότσιος, διότι ὁ λαὸς δὲν ἐλάμβανε καμμίαν τεχνικὴν διδασκαλίαν. Ἐπομένως ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ σχολεῖον, ἂν ὅχι τὴν μάθησιν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἐπαγγέλματος ὠρισμένως, τοῦλάχιστον εἶδος τι γενικῆς προπαρασκευῆς δι' ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα. Ὀνειρεύετο νὰ συντάξῃ Ἄλφαβητάριον τοῦ τεχνίτου, ὅπου θὰ ἐξέθετε βαθμιαίας ἀσκήσεις τῶν ἀπλουστάτων ἐνεργειῶν, τοῦ σηκώνειν, ῥίπτειν, σύρειν, ὠθεῖν, τινάσσειν, συστρέφειν. Οὕτω τὸ παιδίον θὰ ἐμάθαινε ν' ἀναπτύσσῃ τὰς φυσικὰς του δεξιότητας καὶ θ' ἀπέκτα τὴν εὐστροφίαν ἐκείνην τῶν κινήσεων, τὴν ἰκανότητα νὰ μεταχειρίζεται τὰ ὄργανά του, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ ἐξάσκησις ὅλων τῶν ἐπαγγελμάτων.

Λοιπὸν ἀσκήσεις, πεῖρα, πρᾶξις εἶναι οἱ ἀπαραίτητοι ὅροι τῆς ἀνατροφῆς ὑφ' ὅλας τῆς τὰς ἐπόψεις, οἱ ὅροι τῆς ἠθικῆς, ὡς καὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως. Ἄν δὲ εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ μεταδώσῃ εἰς τοὺς μαθητὰς του τὰ ἰδιαίτερα του προτερήματα, πῶς ν' ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ Πεσταλότσιος ἰδιαίτερος διέπρεψεν εἰς τὴν ἠθικὴν ἀνατροφὴν; Καὶ εἰς ταύτην πάλιν ἡ ἐποπτεία εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή. Ποτὶ δὲν ἐσκέφθη ὁ Πεσταλότσιος νὰ συντάξῃ κώδικα

θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς ἠθικῆς. Ὁ ὄχι· ἀλλὰ στηριζόμενος εἰς τὰ ἀγαθὰ αἰσθήματα τοῦ παιδίου, ἀφ' οὗ ἀφυπνισθοῦν ἐπιτηδεύως, ἐφρόνει ὅτι ἐδημιουργεῖ φυσικὴν, ὀργανικὴν τινα ἀνάπτυξιν τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς, τὴν ἐλευθέραν ἀνατροφήν τοῦ ἀτόμου.

Ὅπως ὁ μαθητὴς του θὰ ἑμιλῆ πρὶν μάθῃ ν' ἀναγνώσκῃ, ὅπως θὰ τραγωδῆ, ἐπειδὴ θ' ἀκούῃ νὰ τραγωδοῦν, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ οὐδὲ ἐν σημείον μουσικῆς, οὕτω θὰ εἶναι ἐνάρετος, πρὶν ἀκόμη νὰ τοῦ ἔχουν ἑμιλήσῃ περὶ ἀρετῆς. Ὁ Πεσταλότσης ἐφρόνει, ὅτι ἀρκεῖ ν' ἀφυπνίσωμεν τὰς ἐνδομύχους δυνάμεις τῆς συνειδήσεως, διὰ νὰ ὀδηγήσωμεν τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἀρετῆς. «Εἰς Στάνς, ἔλεγεν, οὔτε ἠθικὴν οὔτε θρησκείαν ἐδίδαξα.» Ἄλλ' ἀναπτύσσωμεν μεταξύ τῶν ὀγδοήκοντα μικρῶν ὄρφανῶν τοῦ ἀδελφικῆν ἀγάπην, εἰδὸς τι οἰκογενειακοῦ πνεύματος, ἐπίστευεν, ὅτι τὰ ὠδήγει ἀσφαλῶς πρὸς τὰ αἰσθήματα τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τιμῆς. «Ἐπροσπάθειν ν' ἀφυπνίζω ἐκάστην ἀρετὴν, πρὶν προσφέρω τὸ ὄνομα τῆς.» Μὲ ἄλλας λέξεις ἐπὶ τῆς καρδίας, ἐπὶ τῆς εὐαισθησίας ἤθελε νὰ στηρίξῃ τὴν ἠθικὴν. Διὰ τῆς καρδίας ἐπενήργει ἐπὶ τῶν μαθητῶν του, ὄχι διὰ τῆς ξηρῆς καὶ ἀφηρημένης διδασκαλίας· διὰ τοῦτο οὐδέποτε διδάσκαλος κατώρθωσε ν' ἀγαπηθῆ ὅσον ἐκεῖνος. «Τὸν ἠγαπῶμεν, λέγει εἰς ἕκ τῶν μαθητῶν του, τὸν ἠγαπῶμεν ὅλοι, ὅτι ἐπειδὴ ἐγνωρίζομεν, ὅτι ὅλους μᾶς ἠγάπα.» Ἐν ἕκ τῶν ἀξιωματῶν του ἦτο : «Ἡ ἀνα-

τροφή πρέπει νὰ εἶναι φιλανθρωπία, καλωσύνη ἀδιάκοπος.»

Ἐπεδίωκε πᾶσαν εὐκαιρίαν διὰ νὰ προκαλῆ τὰ παιδιά εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τῶν εὐγενῶν ὁρμῶν των, ὡς καὶ νὰ τὰ συνηθίζῃ νὰ ἐννοοῦν μόνον τὴν κακίαν των διαθέσεις. Τὸ 1799 ἔγραψε πρὸς φίλον του: «Ὅτε μᾶς ἦλθεν εἰς Στάνς ἡ εἰδήσις τῆς πυρκαϊῆς τοῦ Ἄλτορφ, συνήθροισα τὰ μικρὰ μου ὄρφανὰ καὶ εἶπα:—Τὸ Ἄλτορφ ἐκάη· ἴσως τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἑκατὸν δυστυχῆ παιδιά εἶναι χωρὶς στέγην, χωρὶς ἄρτον, χωρὶς φορέματα. Θέλετε νὰ ζητήσωμεν ἀπὸ τὴν καλὴν μας κυβέρνησιν νὰ μᾶς στείλῃ καμμίαν εἰκοσαριάν, καμμίαν τριανταριάν, νὰ τὰ φιλοξενήσωμεν εἰς τὸ κατάστημά αὐτό;—Μὲ μίαν φωνήν:—Μάλιστα! μάλιστα! ἀπεκρίθησαν.—Τέκνα μου, ἐπρόσθεσα, τὸ κατάστημά μας εἶναι πτωχόν· σκεφθῆτε. Ἐὰν σὰς δώσουν συντρόφους τὰ δυστυχῆ αὐτὰ παιδιά, θὰ ἔχετε ὀλιγώτερον νὰ τρώγετε καὶ πρέπει νὰ ἐργάζεσθε περισσότερον· ἴσως δὲ θὰ ἀναγκασθῆτε νὰ μοιρασθῆτε μὲ αὐτὰ καὶ τὰ φορέματά σας.—Ἄφ' οὗ ἀμίλησα οὕτω, μὲ ἔβλεπεν τὴν δύναμιν, ὅσην εἶχα, τὰ ἔβαλα νὰ μοῦ ἐπαναλάβουν τοὺς λόγους μου, διὰ νὰ βεβαιωθῶ, ὅτι μ' ἐνόησαν καλά. Πάλιν λοιπὸν εἶθεσα τὸ ζήτημα, καὶ ὅλα ἀπεκρίθησαν:—Μάλιστα! μάλιστα! καὶ ἂν ἀκόμη θὰ ἔχωμεν ὀλιγώτερον νὰ τρώγωμεν καὶ περισσότερον νὰ ἐργαζώμεθα, θὰ εἴμεθα εὐχαριστημένοι ἂν ἔλθουν μαζί μας.»

Ἄλλὰ τὴν πλέον ἀποτελεσματικὴν ἐπίδρασιν πρὸς

ἐξέγερσιν γενναίων αἰσθημάτων δὲν ἐπερίμενον ὁ Πεσταλότσης ἀπὸ τὸ σχολεῖον πρὸ πάντων ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς οἰκογενείας καὶ μάλιστα τῆς μητρός. Τὰ αἰσθήματα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης ἔχουν τὴν ρίζαν των εἰς τὰς σχέσεις μεταξύ μητρός καὶ τέκνων. Ἡ μήτηρ σπείρει τὴν ἀγάπην εἰς τὴν καρδίαν τοῦ τέκνου τῆς. Ὅθεν ὁ Πεσταλότσης ἔθετε τὴν μητέρα ὑπεράνω ὅλων ἄλλὰ τὴν μητέρα τὴν φιλοστοργόν, τὴν ἐπιμελῆ εἰς τὰ καθήκοντά της : Συχνὰ εἰς τὰς ἐπιστολάς του ἐπικαλεῖται μὲ συγκίνησιν τὴν μητρικὴν φιλοστοργίαν. Ἄν ἡ μήτηρ ἀποκαλυπτῇ τὰς ἠθικὰς συγκινήσεις, αὐτὴ καὶ ἐμπνέει εἰς τὸ παιδίον τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα.

Εἰς τὰς θρησκευτικὰς του δοξασίας ἦτο εἰλικρινὴς καὶ εὐσεβής. Εἰς τὴν Νέαν Ἐπαυλίαν τὸ εἰθεώνει ἐγκλημα νὰ παραλείψῃ τὴν προσευχὴν του. Ἐπίστευε δὲ εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς καρδίας. Ἄλλ' ἡ μήτηρ κατὰ τὸν Πεσταλότσην εἶναι τὸ ἐνδιάμεσον μεταξύ τέκνου καὶ Θεοῦ. Ἡ ὕλική ἀγάπη φέρει πρὸς τὴν θεῖαν ἀγάπην. Ὁ Πεσταλότσης ἐπρόσεχεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ. « Ἡ ἀληθινὴ θρησκεία, ἔλεγεν, εἶναι ἡ ἠθικότης ». Ἦτο ἐπιεικὴς πρὸς τὴν ἀφαλῆ εὐλάβειαν· αὐτὸς δὲ ἤρκειτο νὰ λατρεύῃ, νὰ ἐπικαλεῖται τὴν ἀπειρὸν ἀγαθότητα, τὴν ἀγάπην τὴν σκορπισμένην εἰς ὅλα τὰ πράγματα. Τοιοῦτοτρόπως ἤθελε νὰ παρουσιασθῇ καὶ εἰς τὸ παιδίον ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ. Ἐξ ἄφ' οὗ τὸ διδάξῃ ἡ μήτηρ ἐπάνω εἰς τὰ γόνατά της νὰ ψελλίσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, θὰ τοῦ ἀποκαλύψῃ ἔπειτα τὴν παγκό-

σμιον ἀγάπην εἰς τὸν ἥλιον, ὁ ὁποῖος ἀνατέλλει, εἰς τὸ
 βυάκιον, τὸ ὁποῖον κελαρίζει, εἰς τὰς σταγόνας τῆς
 δρόσου, αἱ ὁποῖαι λάμπουν ἐπὶ τῶν φύλλων, εἰς τὰ
 λαμπρὰ χρώματα τῶν ἀνθῶν.»

Ἡ μέθοδος τοῦ Πεσταλότση καὶ εἰς τὸ σύνολον καὶ
 εἰς τοὺς κανόνας τῆς μένει μέθοδος στοιχειώδους ἐκ-
 παιδεύσεως. Ἄλλὰ τοῦτο οὐδόλως ἐλαττώνει τὴν
 ἀξίαν τῆς. Ἐἶχε λάβῃ τὸ χάρισμα τῆς ἀνατροφῆς τῶν
 παιδιῶν, αὐτὸς δὲ ὑπῆρξεν ἐξόχως καὶ ἀποκλειστικῶς
 ὁ προθεβουλεωμένος σκοπὸς τοῦ βίου του, διότι πρὸς
 τοῦτο καὶ μόνον ἦτο ἱκανός. Ὁρθῶς δὲ ἀντελαμβάνετο
 ὅτι εἰργάσθη καὶ ἐπέτυχε μόνον εἰς τὴν ἀνατροφήν
 τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Τοῦτο καὶ ἐνόησαν καλῶς
 οἱ πλεῖστοι τῶν ἐπικριτῶν του. Ἡ Κα Στάελ ἔγραφε:
 «Ἦρῆπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Πεσταλότση ὡς
 περιορισθὲν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν.»
 εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Πεσταλότσης ἐνί-
 σταν ἀπέβλεπε καὶ μακρύτερα, ἀλλὰ τὴν φιλοδοξίαν
 ταύτην ἐπένευσαν εἰς αὐτὸν οἱ συνεργάται του. Ἐνό-
 μισε δηλαδὴ πρὸς στιγμὴν δυνατὴν τὴν ἐπέκτασιν
 τῆς μεθόδου του διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν
 καὶ εἰς τὰς γυμνασιακὰς σπουδὰς. Βεβαίως εἰς ὅλας
 τὰς βαθμίδας τῆς ἐκπαίδευσεως εἶναι καλὸν ὁ διδά-
 σκαλος νὰ ἐξεγείρῃ τὰ πνεύματα, νὰ ἐρωτᾷ, νὰ προ-
 καλῇ τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν ἐνέργειαν· οἱ διδά-
 σκοντες ἐν γένει δύνανται νὰ ὠφεληθῶν ἀπὸ τὴν σχολὴν
 τοῦ Πεσταλότση. Ἄλλ' ὅμως εἶναι προφανές, ὅτι ἡ
 μέθοδος του ἢ ἐποπτικὴ, ἢ ἐμπειρικὴ, ἀρμόζει μὲν

ἀκριδῶς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἀλλὰ βραδύτερον, εἰς ἀνεπτυγμένους διανοίας, ἄλλη τελειότερα καὶ ὑψηλότερα μέθοδος εἶναι προσφορωτέρα· εἰς ταύτην δὲ ὁ Πεδυαλότσης δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐπιτύχη.

Ἄρκει λοιπὸν εἰς αὐτὸν ἡ δόξα, δόξα ὅχι μικρά, ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἰδρυτῶν τῆς δημοτικῆς σχολῆς, διὰ τὴν ἁποίαν ἐκοπίασεν ἐπὶ ἡμισυ αἰῶνα, ἀγωνιζόμενος μὲ ἀνυπερέδλητον ζῆλον ν' ἀπλοποιήσῃ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Τὸ 1816 ἔγραφε πρὸς τὸν Νικολόβιον: «Ἐάν δὲν κατορθώσω νὰ προπαρασκευάσω τοῦλάχιστον τὴν ἐφαρμογὴν τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσεως εἰς τὰ σχολεῖα τῶν ἀπόρων καὶ νὰ ἐξασφαλίσω τὴν λειτουργίαν τῆς, τὸ κυριώτατον μέσον, διὰ τοῦ ὑποίου δύναμαι ἀκόμη νὰ ὑπηρετήσω τὴν ἀνθρωπότητα, θὰ ἔχη χαθῆ, ἢ δ' ἐργασία μου θὰ ἔχη ἀποδοῆ ματαία.» Ἄλλ' ὅχι! δὲν εἰργάσθη ἐπὶ ματαίῳ· διότι, ἂν δὲν ἐπέτυχεν ἐντελῶς νὰ τελειοποιήσῃ τὸ ἔργον του, δὲν θὰ παύσωμεν ὅμως νὰ ζητῶμεν εἰς μὲν τὰ συγγράμματά του ἐμπνεύσεις, εἰς δὲ τὰς πράξεις του παραδείγματα, διὰ νὰ διευθύνωμεν τὰ πρῶτα βήματα τῶν παιδίων, τῆς ἡλικίας ἐκείνης, κατὰ τὴν ἁποίαν, ὡς ἔλεγεν ἡ Κα Στάελ, φαίνεται, «ὅτι ὁ Πλάστης κρατεῖ ἀκόμη ἀπὸ τὴν χεῖρα τὸ πλάσμα, διὰ νὰ τὸ βοηθῆ νὰ περιπατῆ ἡσύχως ἐπάνω εἰς τὰ νέφη τῆς ζωῆς». Ἄλλ' ὅμως τότε ἀκριδῶς εἶναι ἀνάγκη νὰ παρεμβαίη ἡ χεὶρ τοῦ ἀνθρώπου, χεὶρ ἡμερος καὶ σταθερά, ἡ ὁποία νὰ ὀδηγῆ, χωρὶς νὰ καταναγκάζῃ, ν' ἀπομακρύνῃ τὰ ἐμπόδια, νὰ διευκολύνῃ τὴν προσπάθειαν, ν' ἀπαλλάτῃ

τὴν ὁδὸν τῆς γνώσεως ἀπὸ ἄλλας τὰς δυσκολίας, εἰς ὅσας κινδυνεύουν νὰ προσκρούουν τὰ βήματα τοῦ παιδίου, τὰ κλονούμενα ἔτι καὶ ἀσταθῆ.

Γ'. Ἐπίδρασις τοῦ Πεδιταλότση. Ἐορταί τῆς ἐπετείου τῆς γεννήσεώς του. — Ἄμεσος ἐξάπλωσις τῶν ἰδεῶν του. — Ἐπίδρασις εἰς Γερμανίαν, Ἰσπανίαν, Δανίαν, Ἀγγλίαν, Γαλλίαν καὶ Ἀμερικὴν. — Ὁ Πεδιταλοτισμὸς καὶ οἱ καρποὶ του εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας. — Πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου του.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πεδιταλότση ὑπῆρξε καταπληκτικὴ. Εἴκοσιν ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του, 12 Ἰανουαρίου 1846, ἐωρτάσθη εἰς πενήτηντα ἑννέα πόλεις ἑλβετικὰς καὶ γερμανικὰς ἢ ἐπιτηρῆς τῆς γεννήσεώς του· ἠδύνατο δέ τις τότε νὰ διακρίνη ἐκ τῆς συρροῆς, τῆς προθυμίας καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν συνελθόντων πόσον διαρκῆ καὶ βαθεῖαν ἐπίδρασιν εἶχεν ἀσκήσῃ ἐπὶ τῶν πνευμάτων καὶ πόσον αἱ ἰδέαι του εἶχαν διασπαρῆ καὶ καρποφορήσῃ εἰς ὅλην τὴν κεντρικὴν Εὐρώπην. Δὲν ἠπατάτο λοιπόν, ὅτε ἔγραφεν: «Οἱ τρόποι τῆς μεθόδου μου θ' ἀπολεσθοῦν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ζωογονοῦν αὐτὴν θὰ ἐπιζήσῃ.» Ὁ κυριώτατος διοργανωτῆς τῆς ἐπιμνημοσύνου ἐκείνης τελεστής, ὁ περίφημος διευθυντῆς τοῦ διδασκαλείου τοῦ Βερολίνου Δεϊστερβείγ,